

120.886

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ERDÉLY HELYZETE MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN

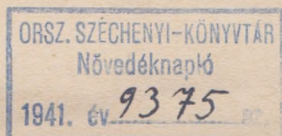
Irta: Gróf TELEKI PÁL

MINDEN TÁJNAK a képe, jellege, tartalma egyéni, — térben és időben egyaránt. A térben minden táj egyedülálló, a földnek semmi más részéhez, tájához nem hasonló darab föld; időben pedig folyton változó jellegű, tartalmú és értékű élettér úgy a föld nagy időszakainak élőlényei, növényzetei, életközösségei számára, mint a rövidebb: az emberi, a történelmi korszakok oly különböző népeinek számára is.

A földgömb felszínének egésze is nemcsak meghatározott terjedelmű felület, hanem maga is egyéni táj, a maga valóságában egyszer és egyénien adott lakóhelye mindenféle élőlényeknek és az embernek. Formáikat s az egyenlítőhöz és a sarkokhoz való helyzetüket változtató szárazföldjei és tengerei — amelyek maguk is a napsugárhoz való helyzetükben, tehát »eghajlatukban« változó jellegű életterek, vagyis változó élő tájak — a föld felszínét egészében is ilyen élő, fejlődő, változó élettérre teszik.

A szárazföldek, s még a tengerek is egyéniségek, meghatározva geológiai koruk különbözősége, nagyságuk, jellegük, fekvésük, klímájuk és a klímától függően változó életközösségeik által. Az ember számára ezek az életterek gazdagok vagy szegények. A különböző korok emberei, különböző életfeltételekhez szokott, különböző művelődési fokon lévő népeknek különbözően felelnek meg, különbözően változnak. A gazdag életterek, amelyeket egymástól tengerek, sivatagok, jégvilágok választanak el, elszigetelve gyakran »világokat« jelentettek az emberek életében.

Európa egy ilyen »nagy élettér«, egykor és hosszú évszázadokon át önmagában is egy »világ« — hogy aztán egy évszázadra világközponttá, világot alkotó centrummá legyen — és ma megint hivatástudatra ébredt világrész. Sűrűn lakott, tengerektől, hideg és meleg steppéktől, pusztáktól, viszonylagosan lakatlan területektől körülvett egységes élettér lévén, benne az emberi életnek, a nemzetek életének, életközösséggé, növekvő népsűrűség és közlekedés révén, mindig gazdagabb és szorosabban zárt életközösséggé kellett és kell fejlődnie. Ennek az élettérnek sajátlagos, sűrűn lakott magvát az óceáni, erősen tagolt Közép- és Nyugat-Európa teszi. Ez a tulajdonképeni igazi Európa, melyet a föld minden más nagy életterével szemben gazdagon tagolt partjai, felszíntagoltsága, felszíne formáinak közepes méretei és sokszerűsége, lakosai származásának, nyelvüknek, szokásaiknak tarkasága és népei hazáinak sokasága jellemeznek. Ez a sokszínű Európa életegység, sajátos sokszínű életformát termel ki. Fejlődése során a munka és gondolatvilág terein egyaránt szükségszerűen életközös-

séggé kell válnia, de mindig fizikailag adott alapjellemének, sokféleségének megfelelően. Ez a sokféleség szokásokban, nyelvekben, kifejezésmódokban, a felfogások sokszerű finom csiszolatában — teremtette meg Európának ragyogó szellemi fejlődését. Ez a gazdag tagolású, eleveneszű, szellemi kezdeményezőképeségben gazdag emberek lakta Európa kelet felé a Ladoga-tónál, a Keleti-tenger keleti szélénél, a Visztulánál, a Kárpát-hegylánc keleti lejtőjénél és a Balkán-félsziget nyílt partvidékeinek és bezárt mögöttes országrészeinek határán végződik. Európa e határterületeken még túlhúzódik, de lényeges jellemvonásaitól egészen idegen peremvidékekben, amelyekben a keleti népek hullámai Nyugat bástyái előtt megtörnek vagy ahova Nyugat népei csak gyarmatosítva nyomulnak elő.

Európát, az igazi Európát — a föld többi nagy lakótereivel összehasonlítva — a kis méretek életterének lehet nevezni. Az európai »Világnak« nagytájai, nagy életterei is kicsinyek világviszonylatban, Ázsiának és a többi földrésznek nagy élettereihez képest. Egymástól beltengerek vagy magas hegyek által elválasztott nagytájak ezek, részben pedig egy-egy központi táj összefogó erejéből keletkezett tájsoportszerű nagytájak: a Brit szigetek, az Olasz és Ibériai félszigetek, a Közép-Duna-medencéje, a Párisi medence peremtájaival, a Német Hegyvidékek medence- és peremtájaikkal, a Skandináv tömeg centrifugális élettere, mely jellegének különleges egysége révén szintén egy igen nagy önálló területegységnek tekinthető.

Ezeknek az európai nagytájaknak méretei mind 250.000 és 500.000 km² között váltakoznak. Mondhatnók: egyensúlyban vannak. Közöttük átmeneti tájak fekszenek, kapu-, hágó-, perem- és tengerperem-tájak, a maguk hosszabb vagy rövidebb életű államaival — Európa kis államai.

Az erősen tagolt Nyugat- és Közép-Európába mélyen nyúlnak tengerek. Felszíni formái folytán nyitva áll a csapadékos nyugati szelek számára. Óceánikus nagytáj felszíni és forgalmi jellegében épúgy, mint klímájában és termelésében. A Közép-Dunamedence az egyetlen forgalmi és éghajlati jellegében egyaránt kontinentális, szárazföldi nagytáj ebben az óceánikus Európában. A medence belseje legnagyobb-részt fában szegény Alföld, — ugyan nem mindig egyformán, még a történelmi időkben sem — mert a török idők pusztítása után a XIX. századig fában különösen szegény, ma megint gazdagabb és nem nyílt Kelet felé, hanem körülvéve gazdag erdő-ségű hegységekkel. A népvándorlás vándor népeinek más képet mutatott, más feltételeket nyújtott és más életformát jelentett, mint Európa többi óceáni tájai.

Talajtanilag és növény-életközösségek szerint Treitz Péter négy övet különböztet meg: (1.) az úgynevezett pusztai vagy steppe-övet, valójában fás-pusztá-övet; (2.) a tölgy- és vegyeserdők övét, mely a lapályos tájakon az előbbivel összeshövődik és a dombvidékekre terjed. A kettőnek együttessége, összeshövődése adja azt a tájat, amelyet összjellegében pusztai peremtájnak, steppe-peremvidéknek lehet talán leghelyesebben nevezni. A Dunamedence belső részei Dél-Oroszország és általában Kelet pusztai peremtájainak utolsó nagy kiterjedésű része, szigete Nyugat felé. A medencének főként Kelet, Délkelet, Észak és Északnyugat felé való védettsége folytán ennek a tájtípusnak egyes jellemvonásai letompítottak, mint például az éghajlat szélsőséges volta. Mások a medence sajátossága révén erősebben előtűnnek, mint például a napsütés tartama és ereje, intenzitása, amely a vitaminosságot szolgálja gyümölcseinkben és egyéb növényeinkben. A másik két

táj-öv: (3.) a bükkfa-öv, amely közép és magas hegyeink legnagyobb részét fedi; (4.) a fenyőerdők öve; ezek együtt és nagyobb részükben széleshátú, gömbölyű formájú hegyeinknek messze kiterjedésű hegyi legelőivel teszik ki az ország magas szintjeinek a másik két tájegységet körülfogó tájövét.

A pusztai peremtáj medence vidékét a Dunántúlnak alacsony hegyei és a nagyobb méretű központi szigethegység három részre osztják s elválasztják a Nagy-Alföldről (100.000 km², átlagos magassága 110 m) Nyugaton a Kis-Alföldet (25.000 km², magasság 145 m) és Keleten az Erdélyi medencét (29.000 km², magassága 400 m).

Az a nép, amely a népvándorlás után itt maradandó államot alapít, állattenyésztést, halászatot, mezőgazdaságot, sőt valamelyes szőlőtermelést is folytatva vonult a mai Dél-Oroszország pusztáin és erdei peremvidékein végig hazáról hazára Nyugat felé. Ez a nép, a magyar, kedvező pillanatban jött. Még nem talált itt a népvándorlásnak e végső időszakában a Dunamedencében erős, letelepült, meggyökerezett államot, amely a honfoglalást megghiúsíthatta volna. A nyugatibb Európa ellenben az Ostmarktól kezdve már letelepült nép és rendezett állam földje volt. A Dunamedence nyugati részéig haladt volt a kialakuló Európa népeinek letelepülése, letelepült államokban való szervezkedése.

A Dunamedence várta sorsát. És ez a sors különös módon teljesedett be. Jött egy nép Keletről, melynek portyázói jónak, népüknek valónak ítélték a medence fűvét, földjét, a tájat. Ez a nép nem volt kifejezetten pusztai, mint mondani szokták: nomád nép. A IX—XI. századbéli magyarok, amint nem települtek a bükkfa és fenyő-övbe, épúgy nem a kifejezetten legpusztaibb részeket szállták meg e földön, hanem elsősorban a tölgy és kevert lombos erdők övének lösz és márgaterületeit. Így száll meg Árpád törzse a Dunántúlnak a Duna és Balaton közti részén, így Lél törzse a Kis-Magyar Alföld keleti felén, Bulcsué Szlavóniában és így szállja meg a magyarság Erdélyben is a magas medencének hasonló jellegű középső részét, amint az Treitz és Knieszsa mellékelt térképeinek összehasonlításából látszik. A táj és a nép jellegei kölcsönösen érvényre jutottak. A medencének összefogó benső részei megtalálták népüket. A nép megtalálta a maga földjét. A kettőből lett az ország, »Kelet népének« európai országa. Az első foglalás területeiről a magyar azután továbbhúzódik fel a folyók völgyein és kisebb medencéken megint főleg a könnyen művelhető szántóföldek s a jó völgyi legelők és rétek nyomán. Így hatol be a domb- és hegyvidékek völgyeiben talaj és növényzet szempontjából főtelepülési helyeivel rokon tájrészekre, mint az az említett két térképen a délkeleti részén látszik. Földnek és népnek rokon vonásaiból lesz a »haza« és formálódik a népnek az a felfogása, az a lelkisége, amely földet és népet elválaszthatatlanul összeköt.

A magyar Dunamedence egyike Európa fentebb felsorolt nagy-tájainak, amelyeknek mindkét típusát magában egyesíti. Egységes, minden térképen szembeötlő egység s ugyanakkor központi nagytáj, mely peremtájakat elválaszthatatlan egységbe kapcsol. Egymást kiegészítő s egy egészben teljessé tevő tájaknak összessége, egyedisége, egyénisége. Hazájává lesz egymással egyetértésben élő mezei és erdei, szántóvető és állattenyésztő népeknek, síkságok, dombok és hegyek lakóinak, őslakóknak és később bevándorolt telepeseknek, különböző nyelvű és szokású népcsoportoknak, mert a résztájak egymásba fonódnak, közösek az utak és a piacok, az egymást kiegészítő és egymással egybefont tájak termelésének cserehelyein egymásba futnak

és fonódnak az érdekek és ismerősökké, rokonokká, sokban egyforma felfogásúvá válnak az emberek, átveszik egymás szokásait, egymás ízlését. Ennek a földadta, természetszerű folyamatnak átértése a szentistváni elgondolásnak, állameszmének és irányításnak egyik alapvető tényezője. Így értelmezték ezt az ország legjobbjai öntudatosan vagy öntudatlan magyar érzésből újra meg újra és így is kell azt értelmezni.

A Dunamedence Nyugat, Délnyugat és Dél felé nyitva áll; Északkelet és Délkelet felé a Kárpátok és a Délerdélyi Havasok hegyei és erdőségei széles övben védik. Így kell, hogy ez a Dunamedence a kialakuló Európának keleti nagy védőbástyájává váljék, a tagolt Európa szélső keleti határán Keletnek előreugorva, a nyílt lengyel síkság és a Balkánnak szétfutó tájai között, szemben a nagy óvilági pusztai és sivatagövvvel, mozgó népek otthonával. Messze előreugrik az erdélyi tájban, amelynek a Kárpátok és a Délerdélyi Havasok alkotta székely sarkantyúja még egy lépéssel előrébb hatol a Fekete-tengernek, — és így ellenőrzi és uralja az átjárást Kelet-Európa és a Balkán között. A Focşani-kapu mellékelt térképe mutatja ezt, a Kárpátok és Dunadelta közti kapu, mely számtalanszor határkapu is volt.

A Dunamedence és kicsinyben mása, Erdély, a tulajdonképpeni Európának természetes erődje, lényegben, jellegben idegenebb külső peremvidékeivel szemben. A kereszténység és az európai kultúra védőbástyája. Megint csak közös küldetése ez a tájnak és a népnek, a bátor lovas és harcias népnek, mely a tájban országot alapított. Közös küldetése ez tájnak és népnek és ezáltal történelmi küldetés, az európai történelem utolsó évezredének minden korszakában beteljesült és elvégzett európai küldetés. Európa fenntartását szolgáló szerep.

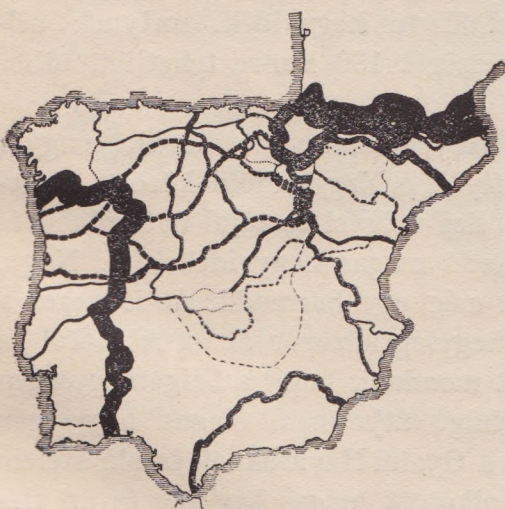
Az Erdélyi medence és egész Erdélyország kicsinyben hasonmása az egész magyar medencének, Magyarországnak. Kisebb hasonmása a történelmi szerepben és a történelmi sorsban is. Jobb védekezési lehetőség és messze előretolt fekvése folytán mintegy integrált, fokozott hasonmása. És amint hasonmása Erdély az egész magyar, fátlan és erdős és magas hegyvidéki tájak szintézisének, úgy hasonmása életformák és népek szintézisének, összefogásának, úgy amint ezt Szent István elgondolta és amint Erdély magyar fejedelmei megvalósították, akik a magyar művelődésnek, a szász munkának előmozdítói s a megszülető román kultúrfejlődésnek és irodalomnak első mecénásai és minden szabadságnak, különösképpen a vallászabadságnak őrzői voltak.

Erdély maga egy kis mikrokosmos, egy kis teljesség. Kis területen végtelen gazdag ez a föld változó formájú hegyekben, dombokban, völgyekben, medencékben. Mindezek a kis tájak egyéni otthonok, az otthonokon keresztül részei a lelkekben a hazának. Hullámos vagy magasán emelkedő láthatárok szeretett jelképei magyar városoknak, régi kollégiumaikkal, ékes katedrálisaikkal, vásáraikkal, szász városoknak és falvaknak megerősített vártemplomaikkal, nagy székely falvaknak, román szórványtelepeknek, vagy sűrűn szórt apró román falvaknak. Erdély a világban nagyon kicsiny táj. Belül azonban egy kis világ, sajátos kis világ. Öntudatos kis világ volt és marad, — akár független fejedelemség, akár része egy nagyobb országnak, áldja bár, verje bár sors keze. Erdélynek szelleme partikuláris, egyes vidékeié, népeie erősen önkormányzati. Minél magasabb népeinek politikai és társadalmi, lelki és gazdasági műveltsége, annál élénkebb szabadságvágya és szabadságtudata. Az ezeréves magyar

AZ ORSZÁGHATÁROK ÁLLANDÓSÁGÁNAK TÉRKÉPE
 NYUGAT- ÉS KELET-EURÓPA HATÁRTERÜLETÉN
 A NÉPVÁNDORLÁS UTÁNI SZÁZADOKBAN (1000—
 1920-ig). RÓNAI ANDRÁS RAJZA.

A határvonalak vastagsága a fennállás idejét szemlélteti.
 A szaggatott vonalak a birodalmakon belüli fontosabb ország-
 határok. A vonalkázott övezet Magyarország belsejében a
 török uralom határvidékét jelzi. Itt a török korban pontosan
 megállapított határ csak rövid ideig állott fenn.

ÖSSZEHASONLÍTÁSUL :
 AZ IBÉRIAI FÉLSZIGET HATÁRÁLLANDÓSÁGÁNAK
 TÉRKÉPE A NÉPVÁNDORLÁSKOR UTÁN. (700—1900-ig.)
 RAJZOLTA GRÓF TELEKI PÁL.

történelem korszakain végig az anyaországhoz való viszony alaphangját ebből a szabadságszeretetből, a sajátos egyéniség partikuláris tudatából és önkormányzati igazságérzetből magyarázhatjuk meg. Belőlük merít a kicsiny ország a törökök idején erőt és öntudatot a magyar állameszme és szabadság önálló megóvásához, fenntartásához, átmentéséhez. Belőlük érthetjük meg a magyarság ellenálló erejét és szervezett akarását a román uralomnak húsz éve alatt.

Egyaránt van magyar, szász és román transzilvanizmus, erdélyiesség. Idegenek észreveszik ezt, mihelyt Erdélybe jutnak. A homlokunkra van írva, erdélyieknek. Egy erdélyi szász, Zillich Henrik írja a következőket: »Az erdélyi lélek, amelyről barátok és ellenségek túlsokat beszélnek, nem egyéb, mint sajátos, hazai kifejezése, a kulturális lelkiismeretnek, amely lánggra lobbant ellentétén. Ámde azon, aki itt nem látja a csirát és aki számára egy politikai ellentét Erdélyen belül bizonyítékul szolgál az erdélyi szellemi sajátosság hiánya mellett, azon nem lehet segíteni.« (1929.) És az erdélyi Ravasz László, — mintegy kiegészítésként és az egységet a sokaságban megvilágosítva — mondja: »engedni az ellenmondásokat és bízni abban, hogy kiegyenlítik egymást; vállalni a kiegyenlítés eredőjét és rábízni az élet kockázatát: ez a transzilvanizmus gyökere.« (1934).

Zillich pedig így folytatja: »talán ez is történelmi feladata, amely valamikor, egyszer már megtestesült: örködés a Nyugat kapuján Kelet ellen.« A Nyugatnak egy Keletre kitolt része, mely hasonló a várbaáshoz, mely része a várnak, de egyúttal maga is vár. A Nyugat állományához tartozik, népeit Nyugatnak megnyeri és megtartja s népeinek hivatása folytán jut érvényre emberi és történelmi sorsban: a Nyugatnak előőse, ez Erdély!

Erdély — erdő-elve — erdőelőország és ugyanígy Trans-sylvania jelenti a természet és a történelem által az erdők közé, elé és mögé kitzított bátyát.

Erdélynek van római, középkori latin, magyar és német neve, más neve nincs. A románok is a magyar kifejezést használják s főleg használták románosított formában: Ardeal. Csak a dákoromán koncepció idején s főleg a XIX. században kezdték használni eleinte a történelemtudományban és irodalomban a Transylvania nevet. A nép csak a román uralom óta használja.

Mely erdők mögött fekszik erdő-elve: Erdély, Trans-sylvania?

Azokon az erdős hegyeken túl, amelyeket a magyar földrajztudomány összefoglalóan Keleti Magyar Szigethegységnek nevez. Ez a hegyvidék, melynek délnyugati hosszát 150—170 km-re, nyugat-keleti szélességét 130 km-re tehetjük, többnyire öreg, kopott tömbökből áll.

A szó szoros értelmében szigethegység ez, melyet északon és délen a magyar Dunamedence folyóhálózatának, valamint az Erdély és a Nagy-Alföld közötti közlekedésnek két hatalmas öve: a Szamos és Maros széles völgyei és tájai határolnak és választanak el a délen és távol északkeleten emelkedő magas hegyvidékektől. Nagy, mondhatni tájegységnyi összekötő utak ezek. De még egy harmadik út is vezet a magyar Alföldről igen fontos helyen, épp a Szigethegység közepén át az Alföldről az Erdélyi medencébe. De nem is egészen helyes azt mondani, hogy a Szigethegységen »átvezet«, mert nem a tetején vezet át. A Királyhágó útja nem magas hegységen visz át, hanem a magas hegységnek, a Biharnak és a Gyalui Havasoknak északi szélein fut az ezek által és az Erdélyi Érchegeység által alkotott magas hegység és az ala-

KELETMAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY HATÁRÁLLANDÓSÁGI TÉRKÉPE (1000—1900-ig). RAJZOLTA RÓNAI ANDRÁS.

A szaggatott vonalak a »partium« határai, melyek a tulajdonképpeni Erdélyhez tartoztak jogilag és hosszabb időn át.

csonyabb szilágysági hegy- és dombvidék között, amelyhez a Szamos balpartján a Meszes, Réz, Bükk, a Szamoson túl a Láposi hegység tartoznak. A Királyhágó és a Maros közti hegyvidék is jóval alacsonyabb a Kárpátoknál, tehát nemcsak sziget jellege folytán kevésbé elválasztó. A Szigethegység e magas részének középső magassági értékei: 1000—1200 m, a Keleti Kárpátoké és a déli Erdélyi Havasoké 1400—1550 m és 1800—2000 m. A Szigethegységen nem futott soha országhatár. Különböző irányokban szeltek a különböző korokban rövid ideig belső határok. Védelműl szolgált a török ellen; de inkább az erdőség, mintsem a hegyvidék. Ezzel szemben a Pyreneusok után, amely legrégebben hordoz ormán határt Európa összes hegységei között, persze azért, mert ott nyugaton előbb alakultak végleges államok a népvándorlás népeinek letelepülése és az egykori római provinciák kereteibe való beilleszkedése folyamán, a Pyreneusok után a Kárpátok Európának az a hegysége, sőt egyáltalában természeti adottsága, amely a legrégebb és legállandóbb határt hordozza.

A Szigethegység jellegében nem egységes. A különböző hegységek, amelyek összességét Szigethegységnek nevezzük, különböző korúak, felépítésűek, különböző az alakjuk. A hegységnek legnagyobb része, a Gyalui Havasok és a Bihar hegység is magas, de szelíd formájú, nagy domború tetőkkel, ellentétben a kárpáti homokkőből épült erdélyi Érchegységnek festői mészkőszikres, szakadékos jellegével. Mindezek a hegységek az erdőhatárig és azon túl is emelkednek és tetőiken, főleg a Gyalui Havasoknak csaknem peneplain («majdnem síkság») jellegű tetőin havasi legelők területnek el, aránylag sokkal több, mint a Marostól délre fekvő hegységekben és a Kárpátokban is. Ezért nyomul itt, mint a néprajzi térképekről látható, délről észak felé a románságnak sűrű tömege, széles ékben Fogaras és Krassó felől a Marosig s a Maroson át majdnem a Királyhágó szomszédságába. A havasi legelők voltak ennek az oláh-ságnak vándorútjai, onnan ereszkedett aztán a völgyekbe. Ezért találunk itt a települési és a néprajzi térképeken egy nagy, alig lakott hegytető területet a középen és a minden irányban szétfutó völgyekben sűrű, apró román falvakat. A lehúzódas folyamatának és a magyarság visszaszorításának példáját megírta boldogult Győrffy István a Feketekörösvölgyi magyarság című értekezésében. A Királyhágótól északra fekvő alacsonyabb Szilágysági hegy- és dombvidéket, — amelyben, mint a kötethez mellékelt Lukinich-féle térkép is mutatja, a legrégebb román települések a XIII—XIV. századba nyúlnak vissza, — vegyesen lakják ma magyarok és románok. Hiszen ez a vidék, ahol a síksági és hegyvidéki jellegek átszövik egymást, hegyi utat is jelentett az oláh-ságnak Északkelet és Dél magas hegyvidékei között, síksági vagy alacsony kaput is jelentett a magyarságnak az Alföld és az Erdélyi medence belseje között. Főként ezen az úton is nyomultak őseink Erdélybe, miután a Vereckei-szoroson átjöttek, amint azt Hóman Bálint térképe a honfoglalásról bemutatja. A Szamos széles, terraszos völgyben folyik és régi magyar városok: Dés, Nagybánya (Asszonypataka), Zsibó, Zilah tájait köti össze egymással.

Dés az Erdélyi medence szélén fekszik. Olyanféle vásárhely-helyzetben, mint a Nagyalföld peremén fekvő városok, amelyeket, mint a magyar közönség tudja, mi magyar geográfusok »vásárvonal városoknak« neveztünk el. Így fekszik Dés ott, ahol a medence szélét az itt egyesülő és a medencéből kifelé törekvő Szamos keresztezi. Ilyen medenceszéli fekvése van Kolozsvárnak is, csakhogy itt a folyó, az itt egyesülő Hideg és Meleg Szamos kisebb, az út azonban fontosabb, mert a Király-

hágó útja a legrövidebb útvonal a Nagyalföld közepe és legfontosabb, északnyugati része s az Erdélyi medence és különösen annak magasabb déli fele között. Ez magyarázza Kolozsvár fontosságát úgy politikai, azaz közigazgatási, mint kereskedelmi szempontból. A fekvés fontosságát természetesen a magyar medence egysége és Erdélynek Magyarországhoz tartozása adták meg, mert Kolozsvár Erdély főkapuja a magyar Alföld felől. Minden fekvésnek a fontossága viszonylagos. Románia számára Kolozsvár nem ugyanazt jelenti. Inkább olyan hadtáphely-féle jelentősége van azok mögött a határvárosok mögött, amelyeket egyoldalú hadiszempontok a magyar Alföld szélén Magyarországból lemetszettek, mint elsősorban Nagyvárad és Szatmár, de a kisebb völgytorkolati városok is. Ezek a városok a völgytorkolatoknak hídfőhelyei s az a vasút, amely őket összeköti, a határ-glacis (határelőtér) hadivasútja (rochade-vasút). Az ilyen, messze a hegyek elé tolt határt, amely nem más, mint az erősebb jogán előretolt hadi határ, Sir Thomas Holdich, aki India északnyugati határát vontta meg a mult század végén, »tudományos határ«-nak nevezi.

Az Erdélyi medence körül nem fut a városoknak oly tipikus vásárvonala, mint a Nagy-Alföldön. Az Erdélyi medence déli és keleti városainak más a fekvése. Az Erdélyi medencének különben két részét különböztethetjük meg. A Nagy- és Kis-Szamos és a Maros között, sőt a Maroson át a Kis-Küküllőig terjedő északi rész, a Mezőség, fában szegény, pusztai jellegű táj, pusztai növényzettel. Hullámos dombvidék. Szelid, füves lejtőinek a suvadások, földcsuszamlások adják meg teljesen egyéni jellegét, melyet az egyik képünk mutat. A Mezőséget a magyarok a honfoglaláskor szállták meg és a fejedelmek koráig és e korban is azok lakták. Az önálló Erdélynek legfőbb gabonatermő területe volt. Mikor aztán a török háborúk és a szabadságharcok is, mint mindenütt, Erdélyben is megtizedelték a magyarságot, a havasi legelőkről már korábban a völgyekbe leszivárgott oláhság behúzódott a Mezőségre és mind nagyobb tömegekben ékelődött a magyarság közé. Könnyebben gördülő nyelvük sok magyart elrománosított. Erről a folyamatról is mutatunk be térképet. A föld pedig kezeik nyomán vesztett termő erejéből s a Mezőség szegényebb lett. A halastavak is, amelyek a bronzkor óta a kisebb völgyekben a tájnak jellegzetes képéhez, de gazdagságához is tartoztak, tönkrementek. A Mezőség nevezetes volt mindenkor különösen kiváló magyar fehérmarha tenyészetéről, amely a többi országrészt ökrökkel, bikákkal látta el.

A Mezőség délkeleti sarkánál fekszik Marosvásárhely, ott, ahol Erdély nagy folyója a székely medencéből jöve, belép a nagy erdélyi medencébe. Marosvásárhely már közel fekszik a medencének déli, párhuzamos folyók szelte gazdagabb részéhez. Párhuzamosan futnak itt északnyugatról délkelet felé a Maros és mellékfolyója a Nyárad, a Kis- és Nagy-Küküllő és messze délen az Oltnak középső része. Széles, terraszos völgyek ezek. A jobbparti, északi domboldalak meredekebbek, mint a laposan emelkedő déliek. Ezen a déli részen a városok természetesen a völgyekben fekszenek, nem a medence széléhez, hanem a folyókhoz alkalmazkodnak, települnek. Itt futnak az útvonalak, itt keletkeznek a vásárok. Így fekszenek Nagyenyed és Gyulafehérvár a Maros mellett, Dicsőszentmárton a Kis-Küküllő, Segesvár, Erzsébetváros, Medgyes a Nagy-Küküllő mentén. A medence déli szélén fekszik Nagyszeben, közel az Olt délrekanyarodásához, ott, ahol ez a folyó valamikor tovább tarthatott keletnek s a Maros vizével egyesült — mielőtt, úgy látszik visszavágódás folytán, utat tört az erdélyi

hegységen át. Az így keletkezett, Romániába vezető völgyesoros, Vöröstoronysoros, a keletre vezető Olt völgye és a Maroshoz vezető régi mélyedés, amelynek nyugati kapujában Szászsebes fekszik, magyarazzák Nagyszeben fekvésének fontosságát és várjellegét is.

Délen az Erdélyi medencét Erdély legmagasabb hegyei határolják. Az Olt áttörésétől keletre a Fogarasi Havasoknak pontosan kelet-nyugati irányban futó, észak felé, Erdély felé hirtelen meredek falakkal aláeső hegysége. Az áttöréstől nyugatra pedig a Retyezáttal és a Kudzsiri Havasokkal kezdődő 2000 méteren felül emelkedő kristályos tömbök, amelyek között alacsonyabb, jóval fiatalabb kőzetekből álló hegyi tájak fekszenek. Ezek között s az Alsó-Maros völgye között átlag 1000 m és ennél valamivel magasabb hegységek emelkednek, a Marostól északra fekvő Szigethegységekkel szemben. Fogaras és az Olt áttörésétől nyugatra fekvő hegyvidékek fogadták be Erdély első román lakosait, akik a Balkánról húzódtak fel a hegyi legelők mentén. Ezekről a hegyi legelőkről szálltak alá a völgyekbe s települtek le a XIII. századtól kezdve. Ennek a letelepülésnek menetét mutatja Lukinich mellékelt térképe. Késői voltát s a magyar letelepülés utáni bekövetkeztét igazolja Kniezsa térképe. Az Olt jobb partján hirtelen meredek lépcső emelkedik, ez volt a szász település déli védőbástyája. Innen a szászok földje Nagyszebenen át messze a Maros völgyébe nyúlt (Szászsebes, Szászváros), északon majdnem a Kis-Küküllőig, keleten közel a Hargita lábáig, a Nyugat másik keleti védő- és határnépének, a székely népnek a földjéig.

A Keleti-Kárpátokat is, akár csak az északkeletieket, belső oldalukon vulkanikus hegységek hatalmas sora kíséri. Ezekhez tartozik a Hargita (1500—1800 m), amelyről a székely nép dalol s amelyen a székelynek lelke csüng. Déli és északi folytatásukkal, a Baróti hegységgel és a Görgényi havasokkal együtt 140 km hosszú fal ez, mintegy a második magas védőgát a Kárpátok láncá mögött. Mintha a természet meg akarta volna erősíteni itt, kettőzni a vártát, Nyugat legkeletibb bástyáját. A két hegyvonulat között, a Kárpátok külső homokkő-vonulata és a Hargita vulkanikus vonulata között fekszenek a székely medencék: a gyergyói, csiki, háromszéki, majd folytatásukban a más fekvésű, de az ember szempontjából velük összetartozó brassói medence. A két északi medence, ahonnan a Maros indul, a gyergyói és csiki magasabb fekvésű havasaljai jellegű medencék. A két délibb, ahonnan a vizek már az Oltba folynak, nyitottabbak. A település jellege, helyesebben eloszlása is különböző a két medencében, ami a települési térképeken is látható. A déli medencékben elszórtabban kisebb falvak, a két északi medencében a medence közepén tömörült csupa nagy falvakban él a székelység. A főhelyek is: Csikszereda, Gyergyószentmiklós csak a primus inter pares szerepét játsszák. Az út egyik medencéből a másikba vezet, Kézdivásárhelyre alacsony háton át és egészen Brassóig. Ez hozzájárul Brassó jelentőségéhez, különösen amióta Brassó Romániához tartozik. Brassó t. i. munkahelye és gyűjtője úgy a székely, mint a szász ipari munkára vállalkozó munkásságnak, és gyűjtőhelye Dél-, Közép- és Kelet-Erdély útjainak, ezek csak Brassón keresztül folytatódhatnak a hegyeken át Bukarestbe. Ezért emelkedett Brassó lélekszáma oly erősen, de ezért emelkedett a magyarok lélekszáma is az oláh uralom alatt. A Fogarasi medencétől Brassót hegyhát választja el és lezárja evvel a keleti medencék sorát. Az átlag 1700 m magasságú külső hegyvonulat, mely mögé egy határnépnek ez a négy tipikus gyűjtőmedencéje sorakozik, világpolitikailag fontos. Már említettem, hogy a hegységeknek ez a sarkan-

tyúja uralkodik a 80—100 km széles Focşani-kapun, amelyen át az egyedüli út vezet az orosz síkságról a Balkánra.

A Görgényi és Gyergyói Havasoktól északra a homokkővonulat és a vulkáni vonulat szorosan egymáshoz simulnak és egyetlen, 2300 m magasságig emelkedő hatalmas hegyvidékké egyesülnek Erdély, Moldova és Bukovina között. Ezek a hegyek is veszik körül Erdélynek legészakkeletibb, forgalmilag és gazdaságilag legfélre- esőbb, legkevésbé jelentőségre emelkedett sarkát: Beszterce földjét. Maga Beszterce, tudjuk, szász város, de kevésbé szép és jellegzetes a nagy déli szász föld városainál.

A legmagasabb hegység, a Radnai hegység, és a Kárpátok fővonulatának gerince, fontos vízvásztók. A naszói völgyben a Nagy-Szamos folyik Erdélybe. Északon az Iza folyik Máramaros földjén a Felső-Tiszába. A külső peremen a Prut és a Szeret forrásai vannak. A havasi legelőkben eléggé gazdag magas hegység itt újra csomópontja a románságnak. Ezúttal a moldovainak, amely más származású és népi összetételű, mint a déli, amint azt például De Fer-nek, XVII. századbeli, e kötetben is közölt, térképe jelzi, egy-ugyanazon kornak sok hasonló térképe közül, amelyeknek eredeti forrása valószínűleg olasz. A románságnak kirajzása a hegy- vidékről okozza azt, hogy a románság Máramarosban is mélyen benyúlik az Iza és a Visó völgyein a Tisza felsőfolyásáig és ezért lett Máramarossziget a rutének lakta Máramaros magyar fővárosa, a Tisza balpartján Románia legészakibb városává.

Egyáltalán — Romániát a magyar medenceországgal szemben centrifugális országnak lehetne nevezni. Romániának e kötethez csatolt nagy települési térképe, mely az összes lakott helyeket lakosságuk számának megfelelő fekete pontokkal, illetve korongokkal tünteti fel, világos képe a széteső, más-másfelé néző országrészek- nek, amelyek közt széles, alig lakott övezet húzódik végig. Hiába, a Kárpátok bástya- öve hatalmas elválasztó fal, nemcsak mert ezer kilométer hosszúságban csak tíz, átlagban 850 m magas hágó szakítja meg, amelyeknek csak feléhez vezetnek nagyobb, fontosabb utak Erdélyből Románia két részébe, de mert ez a hegységöv 80—100 km széles erdőövezet is, amely természetesen nagyon kevésbé lakott. Csak négy vasút- vonal vezet rajta keresztül és köti össze a jellegben és művelődésben egymástól oly különböző Romániát és Erdélyt. Egy ilyen elválasztó öv, még ma, a repülőgép és gyors közlekedés korában is, számottevő, miként azt a déli Appalachok az Észak- amerikai Egyesült Államokban is mutatják. Még inkább elkülönít az, ha az így szét- választott országok és népeiségek jellegükben, művelődésükben és hagyományaikban más-más földtájak és kultúrkörök felé kapcsolódnak és tartoznak, más-más góccok felé tömörülnek, sűrűsödnek. Hát még hogyha a települések, falvak, városok megszakí- tatlanul összefüggő sorai, csoportjai, egymásba fogó vásárterületek, ezeknek egymás- sal is élénk kereskedelmi összeköttetésben álló központjai, ősrégi és természetes utak közlekedés- és árucsereteremtette településsoraikkal kétfelé kapcsolják az amúgyis elválasztott tájegységeket és kétfelé, egymástól messze távol és messze idegen gazdasági és életegységekhez kapcsolják egyiket és másikat, más-más hagyományközösségbe és ezeken át más-más, egészen más kultúrkörbe, földrészünk más-más nagytájegysé- geibe. Erdély és Románia, azaz egyik oldalon Erdély, a másikon Oláhország és Moldova esete is ez. Nemcsak a versailles-trianoni Nagyrománia települési térképe mutatja a két összeragasztott ország különállását, de a két nagy, szintén e kötethez csatolt néprajzi térkép, amelyek egyben, pontos és részletes ábrázolási módszerüknél fogva,

települési — demografiai — térképek is, mutatják Erdély sűrűn lakott vidékeinek bensőséges és megszakítatlan kapcsolatát hazánk többi részeivel. Minden térkép, a geológiai, a domborzati, a vízrajzi, az utaknak a térképe, amelyek ma is ugyanazon csapásokat követik, mint régmúlt századokban, hiszen a természet írta azokat elő, a gazdasági élet tényezőit feltüntető minden térkép a magyar tájak és velük az erdélyi tájaknak egyedülálló szintéziséről, egységéről tesznek tanuságot. A berlini kongresszus alkotta XIX. századi Románia kaputájában fekvő összekötőország, de nem Nyugat és Kelet között, hanem a balkáni és a ma orosz nagytájak, Európa két nagy külső, Ázsia felé elmosódó határu peremnagytája között. Románia magva a keleti, szinte végtelen nagy síkságnak egy délnyugat felé, a Balkán-félszigetre átnyúló öble, nyúlványa. Életmód, életforma, művelődés — alapjaiban bizánci és keleti, szemben Közép-Európának római és germán kultúrájával — és hagyomány ezekben a peremtájokban, amelyek az igazi Európa keleti határait körülfogják, egymás közt hasonvágásúak — az európai tájak nyugati keresztény, a nyugati román-germán kultúrkörhöz tartozó népeknek idegen ízűek, így Erdély nyugati, európai hitben, szokásban, történelemben, politikai kapcsolatokban és mindezek hagyományában élt és felnőtt népeinek is.

Mert a hagyomány korántsem mithosz csupán. A hagyomány nemcsak nemzeti. Hagyomány több és átfogóbb és kiirthatatlanabb valami. Hagyomány lassan születő, hosszan fejlődő, közössé erősödő élettartalmak felhalmozódása, — együttélő emberek egymást követő nemzedékei élethosszigan való és mindennapos közösségének együvé válása, az együttélő egyedek, családok, nemzetségek, falvak, embercsoportok lelki és testi énjében, életgyakorlatában való felszívódása. Hagyomány életközösség ugyanazon földön, ugyanegy hazában, közös munkában, védelemben, szeretetben egyazon földért, tájért, láthatárért. Hagyomány a mindent kiegyensúlyozó természetnek egyik eleme és egyik eszköze is a korokkal változó és bennük egyoldalúan kihangsúlyozott értékek és egyoldalú értékelések elleni időtlen harcában.

